До читача

На цю невеличку книжечку мене якось раптово спонукали окремі, нині майже не знані широкому загалу, епізоди життя та творчості Т.Г.Шевченка.

Такі, наприклад, як надруковані кілька років тому назад газетою "Література та життя" в статтях Н. Околітенко "Остання Шевченкова книжка", С.Брижицької "Анна з Луги — таємна і остання наречена Шевченка, або Як Тарас Шевченко був заручений за десять днів до свої смерті" та в деяких інших публікаціях. Вони маловідомі не тільки для мене, рядового читача, але й, впевнений, для багатьох, хто не має змоги користуватися дарами інтернету, але значною мірою цікавиться шевченкознавством завдячуючи публікаціям паперових медіа. Адже так трапилося, що розгадка одного епізоду із особистого і у чомусь скритного життя поета наступила тільки через...153 роки після його смерті, тобто у 2014-му. І це тому, що одиничні справи Шевченка були надмірно засекречені. Тож я намагаюся по можливості об'єднати маловідомі дослідження про поета чималої кількості авторів, в тому числі і вище згаданих, в один публіцистичний твір і таким чином ознайомити з ними набагато ширше коло читачів, особливо молодих подолян. Текст вирішив доповнити окремими ілюстраціями (є серед них, знову ж таки, і маловідомі), які, очевидно, збагатять прочитане.

Основне, що в цій книжечці моє — це одиничні думки. Гадки про феноменального Тараса Шевченка, який весь був у постійному русі, в пошуках, горінні. І котрий через якихось десять днів після заручин з Анною Шаріковою зненацька упав і . згорів.

Думки мої, думи мої, мої міркування ...

Іван Михайловський

МАЛОВІДОМІ ЕПІЗОДИ ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ ШЕВЧЕНКА

Безперечно, Тарас Григорович Шевченко (1814-1861)

— геній, новатор в поезії і малярстві. Він підніс українську літературну мову до рівня найрозвиненіших мов світу. А в малярстві — творець унікального шевченківського стилю. І задовго до Ван Гога, Гогена та Сезана висловив право художника на розкріпаченість мистецького "я". Він — найбільш народний поет з усіх великих поетів світу. До того ж — пророк. За висловом Івана Франка Шевченко "був сином мужика і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком і вказав нові, свіжі і вільні шляхи книжним ученим".

Ми, хмельничани, пишаємось нині тим, що Тарас Григорович зоставив нам дорогоцінну пам'ять про нетривале своє перебування у нашому краї. Д. Гостинна в публікації "Він тут ходив. Шапки з голів!" ("Подільські вісті", 2016), присвяченій 170-річчю перебування Т.Г.Шевченка на Поділлі, зазначає: "Існує чимало досліджень про вірогідний маршрут, яким, як вказує герой його повісті "Прогулка с удовольствием и без морали", довелося зміряти "вздовж і впоперек Волинь і Подолію, і діждавшись у Житомирі осінньої грязюки", повернутися в Київ. Однак і досі науковці не дійшли згоди, чи вирушав Шевченко з Кам'янця-Подільського через Нігин, Ярмолинці, Проскурів, Меджи-біж, Летичів, Хмільник, Уланів, Бердичів, Кодню у Житомир, а потім на Волинь, чи спершу через ті ж Ярмолинці, Проскурів, Старокостянтинів та Заслав подався на Почаїв, а звідти — на Житомир. Як би там не було, але відомо, що завдання генерал-губернатора Правобережної України Д. Бібікова — поцінителя археології і давнини — 32-річний співробітник Київської археологічної чи, кажучи офіційно "Тимчасової комісії для розбору древніх актів" художник і дослідник Тарас Шевченко восени 1846 року виконав справно і вчасно. Поїздка тривала рівно місяць і закінчилася 28 жовтня прибуттям до Києва".

Точно невідомо, скільки днів та тижнів пробув він у Кам'янці-Подільському. Але відомий письменник і літературознавець П.В. Жур у творі "Дума про вогонь" (хроніка другої подорожі Т.Г. Шевченка на Україну), яка надрукована у перекладі на українську мову в журналі "Жовтень" №3 і №4 за 1984 рік, повідомляє, що Шевченко вибув із Києва 25 вересня 1846 року (за старим стилем) і прибув до Кам'янця-Подільського 27 вересня, в п'ятницю, подолавши за три доби 487 верст (верста дорівнює 1,06 км). Автор хроніки наводить назви станцій, через які пролягав маршрут співробітника Археологічної комісії Т.Г. Шевченка: Київ, Віта, Васильків, Біла Церква, Сквира, Морозівка, Плисків, Липовець, Жорниця, Нижня Кропивна, Брацлав, Шпиків, Джурилів, Серби, Могилів-на-Дністрі, Яришів, Курилівці, Літневці (Нова Ушиця), Сцібори (Соснівка), Рахновецька, Кам'янець-Подільський.

То був найзручніший і найкоротший шлях із Києва до Кам'янця-Подільського, про що свідчать поштові путівники того часу. При цьому Петро Жур посилається на повість Т.Г. Шевченка "Прогулка с удовольствием и без морали", де герой твору їде на Поділля і Волинь через поштову станцію Віта, з якої і починається уже згаданий маршрут. Далі автор хроніки повідомляє, що "у Кам'янці-Подільському Шевченко прожив не більше тижня — попереду була неблизька дорога до Почаєва та інших міст Волині".

У місті над Смотричем Шевченко відвідав Подільського цивільного губернатора і вручив йому пакет № 7248 від генерал-губернатора і архієпископа Подільського і Брац-лавського Арсенія. Зустріли його приязно. Наступного дня Арсеній надіслав у Київ листа, в якому повідомив, що розпорядився сприяти Шевченкові у всьому. І Тарас Григорович відвідав усі храми, усі монастирі міста. Оглянув фортецю, мури, всі башти, брами, зовнішній вигляд старих будинків. Власне, для виконання завдання йому потрібно було оглянути все старе місто. Зібрав і записав відомості про народні легенди, пісні, оповіді. Зустрівся з багатьма людьми. Зупинився і жив поет у готелі.

Відомий хмельницький письменник і шевченкознавець Микола Магера в своїй публікації "Т.Г. Шевченко на Поділлі" ("Радянське Поділля", №92, 06.05.1984 р.) указав, що "з Кам'янця-Подільського Тарас Григорович вирушив 3 жовтня 1846 року і прибув до Житомира — тодішнього центру Волині — 5 жовтня". При цьому добавив: "Житомирським поштовим трактом потрібно було проїхати на перепряжних 276 верст через такі поштові станції: Нігин, Тинна, Ярмолинці, Проскурів (тепер Хмельницький), Ма-сівці, Меджибіж, Летичів, Новокостянтинів, Хмільник, Уланів, Райгород, Бердичів, Кодня, Житомир".

Але ж як тоді, яким маршрутом Великий Кобзар добрався до Почаєва? Адже те, що під час подорожі на Поділля і Волинь Т.Г. Шевченко побував у Почаєві — факт незаперечний. І про це свідчить його малюнок "Почаївська лавра з півдня. 1846" з альбому репродукцій художника "Т.Г.Шевченко" (Київ, Мистецтво, 1984, п. 41) .

Найбільш вирогідно, що маршрут поета з Проскурова до Почаєва, де згідно з одержаним завданням йому треба було намалювати три картини про Почаївську лавру і саме місто, лежав не через Летичів, а через Старокостянтинів та Заслав, що був найкоротшим та про що, власне, і згадувала вище Д. Гостинна в своїй статті.

Отже, питання тракту Т.Г. Шевченка з Проскурова до Житомира — спірне для науковців до цих пір. Щоправда, М. Ільчук в своїй публікації "Шевченко про наш край" ("Подільський кур'єр", № 20, 2004) беззаперечно вказує: "А далі шлях Кобзареві стелиться до Житомира через Ярмолинці, Проскурів, Летичів, Бердичів, інші поштові станції. З Житомира дорогою на Волинь Шевченко відвідав Новоград-Волинський, Корець, Острог, Кременець, Поча-їв". Чим взагалі знімає з порядку денного розгляд науковцями цього сумнівного питання. А чи насправді було так? Архівних підтверджень маршруту немає. І сам вираз автора "З Житомира дорогою на Волинь" — не зовсім зрозумілий. Адже, як зазначалось раніше, Житомир на той час якраз і був центром Волині.

Історик Орест Левицький станом на 1894-й рік зафіксував, що на той час невідомо, які пам'ятки архітектури на Поділлі і в Кам'янці-Подільському Шевченко оглянув, адже підготовлений ним детальний звіт разом з малюнками, текстами народних переказів і пісень в справах Київської археологічної комісії не збереглися. Щоправда, вдалося віднайти лише рапорт Шевченка від 31 грудня 1846 року на ім'я генерал-губернатора. В ньому вказується залишок коштів в розмірі 34 рублів 69 копійок, які залишилися з 150 рублів сріблом, виділених на поїздку. І ще — в інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України зберігається подорожній малярський альбом поета, у якому рукою вчителя географії Кам'янець-Подільської гімназії Петра Омеляновича Чуйкевича записано три подільські народні пісні — "Пливе щука з Кременчука...", "Зійшла зоря ізвечора...", "Ой, Кармелю, по світу ходиш" про народного месника Устима Кармелюка. Під ними підпис: "3 жовтня 1846 року. Кам'янець-Подільський. Від Петра Чуйкевича". А всього в альбомі понад 20 пісень із Поділля та Волині. Народні пісні, які Шевченко зібрав на Поділлі, він опісля узяв з собою в заслання. І в 1848 році на їх основі написав поему "Варнак", а згодом з'явилася однойменна повість. У варнаку Кирилі, каторжникові-втікачеві, можна легко впізнати Кармелюка.

Так що сьогодні ми, подоляни, ходимо дорогами, по яких в свій час (а я маю на увазі 1846 рік) переміщувався Тарас Шевченко.

А першою його книжкою був "Кобзар", який вийшов у світ майже в день других роковин викупу Шевченка з кріпацтва. Це була чи не найсвітліша, найрадісніша доба життя поета.

Книжку видано коштом видався П. Мартоса. Хоча своєю появою в світ "Кобзар" завдячує в першу чергу поету Є. Гребінці, а уже потім П. Мартосу. Цензор П. Корсаков виявився прихильником до автора і доволі швидко схвалив збірку. Здійснене ним цензурування стало найменш лихим порівняно з розглядом творів поета пізнішими цензорами. Шевченко згадував про нього, як цензора: "Моторний, спасибі йому". Набирався і друкувався "Кобзар" у Санкт-Петербурзі приблизно місяць.

18 квітня 1840 року він з'явився у петербурзьких книгарнях по ціні — карбованець сріблом за примірник. Обсяг видання — 115 сторінок (перші примірники, їх було кілька) і 114 сторінок (другі, майже весь тираж, після деяких купюр). Спочатку книжка була випущена в синювато-синій м'якій паперовій обкладинці. В так званій "німій" обкладинці, без будь-якого на ній друкованого тексту (сьогодні, на жаль, не маємо в первічній обкладинці жодного примірника). А опісля інші примірники були вже набагато кращі. З усіх прижиттєвих видань творів Шевченка "Кобзар" 1840 року був найбільш привабливий зовні: непоганий папір, зручний середній формат, чіткий шрифт, рівний набір, продуманий розподіл тексту та його частини. Вдало розташовано посвяти. Цікава особистість "Кобзаря" — офорт на початку книжки за малюнком художника В. Штернберга: народний співець-кобзар із хлопчиком-поводирем. Призначення офорта —створити відповідний настрій, ввести читача в образний світ "Кобзаря". З м'яким, соковитим офортом вдало поєднується лаконічний шмуцтитул з напівсвітлим набором на ньому одного лише слова "Кобзар". У всьому відчувається піклування про те, щоб надати книжці гарного вигляду. І заслуга в цьому приписується передусім тому ж таки Гребінці.

Що текст "Кобзаря" зазнав правки в коректурі, сумніву немає. В цензурному рукопису "Кобзаря" був підзаголовок "Малороссийские песни и стихотворения". В друкованій книжці підзаголовка немає. Ясно, що його знято десь у коректурі.

Безпосередньо перед виданням збірки Шевченко написав спеціально для неї вступний вірш-заспів "Думи мої, думи мої...", який вмістив до початку "Кобзаря".

Тираж першого його видання навряд чи перевищував тисячу примірників (по-перше, тогочасний книжковий ринок був взагалі вузький, а для української книжки і поготів; по-друге, для уміщеного у "Кобзарі" офорту більшої кількості відтисків офортна дошка відбитків не витримувала).

Розійшовся "Кобзар" швидко. У книгарів він не залежався. Згодом у автора не залишилось жодного лишнього примірника, щоб задовольнити прохання тих, що просили книгу. Видатки на друкування "Кобзаря" були відшкодовані досить швидко, та ще й принесли видавцеві П. Марто-су прибутки. Сам же автор, як слідує із його спогадів, при розрахунках з видавництвом одержав непомірно малу винагороду.

Успіх "Кобзаря" у читачів був величезний. Жодне з попередніх українських видань не набуло такого великого поширення.

Ця невеличка книжечка з восьми творів молодого поета, недавнього кріпака, одразу ж поставила ім'я Шевченка на перше місце в українській літературі. "Кобзар" по-новому розв'язував проблему народності літератури, питання літературної мови й стилю. Ця збірочка представила небачені в українській літературі зразки досконалого володіння поетичною формою. Яскравий, свіжий, самобутній талант молодого поета признавали всі тодішні рецензенти, в тому числі і з реакційно-консервативних видань.

Заборона й вилучення "Кобзаря" після арешту Шевченка 1847 року зробила цю реліквію української літератури раритетом ще за життя автора. Повернувшись із заслання, не мав свого першого "Кобзаря" й сам автор.

Факсимільні ж видання "Кобзаря" 1840 року виходили 1914 року у Львові, 1962 року — у видавництві АН УРСР. Третє факсимільне видання "Кобзаря" 1840 року відтворює примірник, що зберігається у відділі рукописів інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України і вийшло вже в 1976 році у видавництві "Дніпро" (Київ). Воно якраз у мене і є.

Більшість сучасних українців, без сумніву, читала в тій чи іншій мірі вірші Шевченка, його прозові твори, бачила малюнки (якщо не в оригіналі, то в репродукціях). Впевнений, що вони читали і його

безсмертного "Кобзаря", виданого у різні роки, де сам народ впізнав свою душу, свою історію і передчув своє майбутнє. Але тільки деякі читачі бачили копію "Кобзаря" 1840 року, яка, як дві каплі води, подібна на оригінал.

Я не збираюся детально характеризувати всю творчість Великого Кобзаря. Скажу лише, що крім віршів і поем, у нього є прозові і драматичні твори, щоденники, листи (а повне зібрання творінь Шевченка видавалося АН УРСР в 1963-1964 роках аж у шести томах). Щоправда, проза, як правило, написана автором не українською мовою (чому дехто із читачів сьогодні дивується), а мовою, що панувала в той час на розлогих просторах імперії, — російською. Власне таким чином Шевченко прагнув донести для най-ширших інтелігентних кіл Росії (серед яких на схилку життя став культовою особистістю) свої думки про мистецтво, про мораль, людські взаємини і вчинки, "про милую Украину" і навіть декому з російських друзів присвятив свої прозові твори, як от блискучу "Прогулку с удовольствием и без морали" російському письменнику Сергію Тимофі-йовичу Аксакову "в знак глубокого уважения". У художньому сенсі проза Шевченка на рівні творчості найкращих російських стилістів.

А зараз хочу зупинити вашу увагу на останньому творі Шевченка —"Букварі", про який знає нині далеко не кожний читач (у п'ятитомному зібранні творів 1978-1979 років його, по крайній мірі, немає). Яка ж історія написання і видання цієї книжечки?

Детальну відповідь на це питання дає Н. Околітенко в газетній статті "Остання Шевченкова книжка" ("Література та життя", №1, 2015). Ось як авторка написала на основі архівних матеріалів про Шевченків "Буквар".

До початку 1857 року в Києві діяло сім прогресивних нелегальних гуртків, у яких більшість членів були українцями. Вони пропагували твори Тараса Шевченка, а також по руках ходив герценівський "Колокол". І ось 14 вересня 1859 року ініціативна група так званих

"галушкоїдів" звернулася до опікуна Київського навчального округу М.І. Пирогова з "прошением" дозволити їм відкрити в приміщенні Києво-Подільського дворянського училища недільну школу для хлопчиків тутешнього ремісничого училища, щоб доставити їм засоби до початкової освіти. Пирогов задовольнив прохання студентів, після чого недільні школи для дітей кріпаків, робітників та ремісників почали відкриватися в різних містах — не тільки при промислових підприємствах, а й при церквах і костьолах. І що цікаво, саме в таких школах запроваджувалася нова педагогіка, вільна від учительського деспотизму та схоластики, базована на розумінні людської психології, яка давала поштовх до самовдосконалення.

Влітку 1859 року в Україну приїхав Тарас Шевченко і проявив величезний інтерес до недільних шкіл. Адже одним із завдань Кирило-Мефодіївського товариства, до якого великий поет належав, було заснування таких шкіл, де навіть точні науки мали б викладатися українською мовою. Боротьбу за ідеали волі та правди на Землі поет пов'язував із поширенням серед народу освіти. Досить пригадати його вірш, щоб це зрозуміти:

І день іде, і ніч іде, І голову схиливши в руки, Дивуєшся, чому не йде Апостол правди і науки?

На той час Пантелеймон Куліш вже випустив свою "Граматку" й переслав її до Нижнього Новгорода, де поет, який повертався із заслання, затримався, чекаючи від влади дозволу на проживання в Петербурзі, тож прочитав її. З цього приводу в щоденнику Тарас Шевченко лишив захоплені рядки: "Як гарно, розумно й шляхетно укладений цей зовсім новий буквар. Дай Боже, аби він прищепився в нашому бідному народові. Це перший промінь світла, що може проникнути в задавлену попами невільницьку голову". А у листі до Куліша Шевченко написав: "Граматка" твоя так мені на серце пала, що я не знаю, як тобі й розказать. Розкажу колись, як дасть Бог, побачимось, а тепер тільки дякую, ще раз дякую, і більше нічого".

Але навчальна Кулішова книжка мала один недолік: вона була надто розкішно видана, відтак і дорога: заплатити за неї 50 копійок міг не кожен. І Шевченко доходить висновку, що для безплатних недільних шкіл потрібна дуже дешева книжка з великим накладом і береться таку написати, ще й видати власним коштом. Але де взяти гроші? Для цього у вересні 1860 року на виставці в Петербурзькій

Академії мистецтв представляє п'ять офортів та автопортрет. На цій картині, яка зберігається в музеї Українського мистецтва, Шевченко зображує себе парубком у вишиванці, свитці й смушеній шапці, щоправда з дуже сумними очима. Який душевний стан спонукав його до відходу від реалізму? Невдале залицяння до Лукери Полусмак, від якої він почув "старий та поганий"? Чи передчуття близької смерті?

З цього приводу в "Русском художественном листке", що його в Петербурзі видавав Василь Тімм, написано: "Відомий малоросійський поет Т.Г. Шевченко виставив п'ять дуже вдалих гравюр і свій власний портрет, намальований олійними фарбами. Ми чули, що художник має на меті розіграти цей портрет у лотерею, збір від якої він призначив на видання дешевої малоросійської абетки. Від щирого серця бажаємо, щоб ця чутка підтвердилася і щоб задуманому Т.Г.Шевченком сприяв усілякий успіх".

І це побажання справдилося: за офорт "Версавія" Шевченка було удостоєно звання академіка гравюри.

Невідомо, чи автопортрет було розіграно в лотерею, чи за нього одразу заплатила гроші дружина молодшого брата царя Миколи Першого. Дуже цікава особистість! Колишня вюртембурзька принцеса Фредеріка Шарлотта Марія, перехрещена на Олену Павлівну, була жінкою виняткового розуму й енциклопедичних знань. Сам імператор називав свою невістку "вченим", до якого він відсилає "європейських мандрівників", та розумом царської сім'ї, а Олександр Пушкін писав про неї, що "при дворе она не ко двору".

За відгуками сучасників, їй "приносило щиру радість давати крила таланту-початківцю і підтримувати талант, який розвинувся". Під час Кримської війни принцеса мобілізувала на допомогу пораненим групу хірургів на чолі з Пироговим і створила першу в світі фронтову бригаду сестер милосердя — попередниць сучасного Червоного Хреста. Ще по ній лишилося Російське музичне товариство з його консерваторіями, "для чого Олені Павлівні за браком коштів довелося продати свої діаманти". Втративши чотирьох дочок, що померли маленькими, вона в пам'ять про них заснувала в Москві лікарню для дітей. А у селі Карпівка Полтавської губернії в Олени Павлівни був маєток, який вона вряди-годи одвідувала. Тож їй Україна була не чужа.

Отже, завдяки грошам невістки імператора Олени Павлівни Шевченко написав свій підручник. Чому буквар називається "Южнорусским"? Найімовірніше — з цензурних міркувань. Характерно, що сам Шевченко ніколи не вживав це слово.

Видання "Букваря" було скомпоновано для простолюду Малоросії малоросійської мовою, хоч і друкований він російськими літерами. Тож неприємності не забарилися. Коли Шевченко надіслав через довірених осіб книжку для продажу одвідувачам недільних шкіл Києва, Чернігова, Полтави та інших міст, то йому місцеві урядовці почали всіляко чинити перепони. Прикладом може бути історія з кількома тисячами примірників, що на них київський митрополит Арсеній не дав згоди поширювати по сільських школах. То ж нічого дивуватися, що пізніше "Буквар" Шевченка потрапив до списку заборонених книжок.

Селянський син, який опановував грамоту в дячка, Тарас Григорович мав власні уявлення щодо початкової освіти для дітей та дорослих. Виданий в Санкт-Петербурзі 16 січня 1861 року на сірому папері Шевченків "Буквар", на відміну від Кулішевої "Граматки", непоказний: в м'якій обкладинці, обсягом у 24 сторінки. Кожний примірник містить абетку друкованих і рукописних літер, тексти для читання по складах, поетові переспіви окремих псалмів Давидових, п'ять щоденних молитов, цифри й таблицю множення до 100. І ще — думи про Олексія Поповича,

Марусю Богуславку й тринадцять народних прислів'їв, серед яких є й такі: "Брехнею увесь світ пройдеш, та назад не вернешся", "Або ти, тату, йди по дрова, а я буду дома, або ж я буду дома, а ти йди по дрова".

Ця скромна книжка дуже скоро стала найпопулярні-шою серед найбідніших прошарків українського населення. Там є справжні моральні перли, на які наш народ не міг не відгукнутися:

По-мо-лю-ся Гос-по-де-ві

Сер-цем о-ди-но-ким

І на злих мо-їх по-гля-ну

Не-злим мо-їм о-ком. Видання "Букваря" для сільських шкіл в кількості 10000 штук коштувало поету в той час 198 рублів 50 копійок і продавав його Шевченко по 3 копійки за книжечку. За зібрані гроші він планував видати в обсягу букваря і арифметику, а потім — географію нашого краю та коротку історію нашого сердешного народу. Якби все задумане виконав, то, як говорив Тарас Григорович, був би майже щасливим.

24 лютого відомий громадський діяч, історик і поет, один з керівників Кирило-Мефодіївського товариства Микола Костомаров відвідав хворого Шевченка і той похвалився йому золотим годинником — єдиною коштовною річчю, яку придбав. Тому годиннику судилося відлічувати лише два дні поетового життя. 26 лютого (10 березня) о 5 год. 30 хв. на сорок сьомому році Шевченко помер в майстерні Академії мистецтв від паралічу серця (тодішня офіційна версія та назва причини смерті — водянка). До передчасної його смерті привели важке десятирічне заслання та хвороба. Крім основних захворювань — ревматизму та цирозу печінки — могли ще негативно вплинути на організм поета шкідливі кислоти, з якими так довго працював він як

гравер, а також нікотин та алкоголь, без яких не обійшлося в житті Т.Г.Шевченка.

Перед смертю поета відвідав і найнаціональніший із російських письменників Микола Семенович Лєсков. На столі, перед котрим сидів хворий поет, лежали дві стопки ним створеного букваря. Тарас Григорович, як пізніше згадував Лєсков, мріяв про весну і повернення на Україну. Там, як він надіявся, йому полегшає. "Я став прощатися", — споминав Лєсков. "Спасибі, що не забуваєте", — сказав Шевченко. Встав і подав Лєскову свій буквар. "Прогляньте його та скажіть мені, що ви про нього думаєте", — попросив поет. Після чого вони розлучилися. уже назавжди в цьому житті.

Отже, Тарас Григорович, як бачите, займався своїм букварем для недільних шкіл до останнього дня життя. Нині ця маленька книжечка зберігається тільки в Республіканському педагогічному музеї, і то у єдиному примірнику. А у мене є майже точна копія цієї оригінальної книжечки, вміщеної біля десяти років тому в одній із газет (здається, "Література та життя"), з якої я вирізав сторінки й відповідно склав та зшив їх.

Із здивуванням прочитав якось про випадок, коли хтось із знайомих Шевченка (одні пишуть, що гордовитий видавець, інші — що П.Куліш), дізнавшись про вихід з друку його посібника, сказав про поета "Почав "Кобзарем", а закінчив "Букварем". Спалахнув конфлікт між ним і Шевченком. Тож ці слова завдали Тарасу Григоровичу, важко хворому з осені 1860 року, великого болю.

А тепер хочу зачепити дещо несподівану і делікатну тему "Жінки в житті Тараса Григоровича Шевченка". І тут зненацька мені допомогла вельми цікава публікація С. Брижицької "Анна з Луги — таємна і остання наречена Тараса Шевченка, або Як Тарас Шевченко був заручений за десять днів до своєї смерті" ("Література та життя",

№ 11 —12, 2014). Тож схоплюємо кожне слово авторки про нещасливе особисте і у чомусь скритне життя поета, по вінця наповнене драмами, боячись пропустити хоча б якийсь на перший погляд незначний епізод. Адже на читача тут чекає і те, що півтораста літ назад старанно закривалося від жадібних до знань очей дослідників в Ленінградському архітектурному музеї і тихесенько припадало сірим пилом. Буває ж таке!

Як відомо, дослідження особистого життя видатних людей в радянський час владою не дуже віталося. Стосувалося це і Шевченка. Більшовики його спочатку денаціоналізували, а потім зробили своїм, "пролетарським", "робітничо-селянським", "інтернаціональним". Однак у 1990-ті роки дослідження вчених-шевченкознавців про жіноче оточення видатного поета досягли свого апогею. Тож здавалося, що давно все вивчено і написано, надруковано у статтях і видано книгами. В тому числі і в нашій обласній газеті "Подільські вісті". Про тимчасові захоплення поета розповість вам гід у будь-якому Шевченківському музеї України, а також про його серйозні наміри й гарячі почуття до представниць прекрасної половини людства.

Так, усе своє життя Шевченко з великим трепетом беріг спогади про дитячу дружбу з кирилівською дівчинкою з кріпацької сім'ї Оксаною Коваленко. Потім, будучи вже у Вільно (тепер Вільнюс), 16-літнім юнаком закохався у вільну швачку польського походження Ядвігу Гусиковсь-ку. (До речі, Шевченко, як відомо, володів і польською мовою). З часом у Петербурзі захопився сиротою німочкою Машою (Амалією Клоберг). Теплі стосунки зберігалися на багато років із племінницею чернігівського дідича, а у подальшому "любою кумасею", Надією Тарковською. Надзвичайно сильне почуття пережив Тарас до дружини поміщика Платона Закревського Ганни. Присвятив їй, вже перебуваючи на засланні, вірш "Г.З.", називав її "Ганною вродливою". У свою чергу гаряче і щиро покохала Шевченка дочка князя Миколи Рєпніна — письменниця Варвара. Але Тарас ставився до неї лише по-дружньому і вважав своєю духовною сестрою. Вірогідно, єдина взаємна любов була у поета з Феодосією Кошиць, дочкою священика. Саме батько Феодосії не

дозволив їм одружитися. В солдатчині в Казахських степах Шевченко спілкувався з татаркою Забаржадою.

Опоетизував Тарас Григорович дружину коменданта Новопетровського укріплення Агату Ускову. Зрозуміло, що це почуття залишилося нерозділеним. По закінченні заслання, у Нижньому Новгороді Шевченко сватався до юної актриси Каті Піунової і отримав відмову. Коли Тарас Григорович приїхав в Україну і відвідав у с. Прохорівка, що неподалік Канева, свого друга Михайла Максимовича, то його просто зачарувала Марія Василівна, дружина видатного вченого. Потім Шевченку впала в око гувернантка в родині свояка і троюрідного брата Варфоломія Шевченка Наталка Шуляченко, а з часом і кріпачка корсунського князя Лопухіна Харита Довгополенко.

Утім, фатальною для поета стала зустріч і сватання до двадцятилітньої служниці в родині поміщиків Макарових Ликери Полусмак (1840-1917). Ликера — українка, кріпачка, сирота, така ж батрачка, як і Харита, — тільки розумніша в одному — грамотна, уродженка села Липовий Ріг Ніжинського повіту Чернігівської губернії. Тарасу здавалося, що саме її соціальний стан ("із простих"), весела вдача і молодість допоможуть заспокоїти серце і вилікувати душу від нескінченної самотності. Він щиро запропонував їй одружитися. Вона погодилася. Були серйозні й витратні фінансово приготування до весілля. Призначили дату: на Покрову Пресвятої Богородиці 1(14) жовтня 1860 року. Як пише петербурзький дослідник Олег Вареник, "все было готово, Шевченко сшил себе фрак (например, Пушкину пришлось на свою свадьбу брать фрак взаймы), невесте сшито все свадебные наряды, приобретено приданое. Для молодой семьи была снята квартира с дровами на всю зиму". Утім, весілля не відбулося через скандальне розірвання стосунків, в яке було втягнуто багато друзів і знайомих поета. В першу чергу Куліш, Білозерські, Карташевські, які криком кричали: "Не пара і не пара!". "Хай їм здається, що не пара, а я добре знаю, що пара", — міркував Тарас. А дружина Куліша прямо заявляла Ликері про Шевченка: "Ти його не знаєш. Він на каторзі був і п'яниця". "А я його ніколи не бачила п'яним. Брешуть, що він пив багато

горілки.", — мовила про себе Ликера. "Коли мене питали: "Чи любите ви Шевченка?" — я відповідала, що не знаю".

І закінчилось воно, оте розірвання, поверненням Лике-рою нареченому усього посагу і нарядів. Через це навіть дехто закидав Тарасові жадібність і скупість.

Поет неодмінно хотів покинути Петербург і повернутися на батьківщину, але не один. "Нет, надобно жениться, хотя б на чертовой сестре!" — написав він 4 листопада 1860 року в одному з листів. Та зимою повернутися в Україну не вдалося: з осені тяжко хворів і потрібно було заробляти гроші. Здавалося, усі зусилля створити сім'ю були марними. Життя закінчувалося.

Після трагедії з Полусмак Шевченко від усіх своїх приятелів душевно затаївся і навіть дозволяв собі, як згадує М.Микешин, негативні висловлювання про жіноцтво. Він вже не посвячував більше нікого у свої сердечні справи і переживання. Зайнявся мистецтвом гравірування на мідній дошці.

Після смерті Тараса Шевченка багато років усі вважали, що саме Ликера Полусмак була його останньою любов'ю й нареченою. Між іншим, про неї, як про останню любов поета, дуже цікаво розповідав на зустрічі з колективом Хмельницького заводу "Катіон" у 70-х роках минулого століття і правнук Катерини, сестри Т.Г.Шевченка, Дмитро Філімонович Красицький — радянський шевченкознавець, письменник, автор трьох книг про Шевченка: "Дитинство Тараса", "Юність Тараса" і "Тарас-художник" (К. , "Веселка", 1973). Похилого віку Красицький приїхав тоді із Старокостянтинова і на "Катіоні" я зустрічався з ним особисто. На жаль, записи, зроблені мною під час того випадкового побачення з далеким родичем Шевченка, загубилися назавжди. А Дмитро Красицький невдовзі, у 1980 році, подався в інші світи. Наскільки пам'ятаю, про свій родовід він говорив мало, лише окремими уривками.

Скажу ще стосовно Ликери Полусмак, що вона своє особисте життя влаштувала доволі благополучно: через два роки після смерті Шевченка вийшла заміж за перукаря Яковлева. Жила в Царському селі, утримувала разом з чоловіком перукарський салон, народила п'ятьох дітей. Після того, як у 1904 році помер її чоловік, діти роз'їхалися, а будинок згорів, вона згадала про Тараса Шевченка. Часто приїздила на його могилу в Канів, каялася, замовляла заупокійні служби і деякий час жила тут наїздами. Померла в Каневі 17 лютого 1917 року і похована там на одному з цвинтарів.

Утім, Ликера Полусмак зовсім не була останньою любов'ю й нареченою Шевченка. І це багатьох сьогодні здивує.

Радянський дослідник ленінградського архіву М. Мо-ренець віднайшов багато цінних матеріалів про Шевченка, зокрема і про останню любов поета, встановив її ім'я і клопотання про дозвіл на шлюб. Та то була, на превелике здивування, не Ликера Полусмак. Відома радянська шевченкознавець М. Шагинян підтвердила це відкриття ще за свого життя.

І от 2014 року, коли ми усі святкували 200-ліття від дня народження Тараса Шевченка, сталося неймовірне — ця тема "виринула" із забуття. Олег Вареник, ретельний петербурзький дослідник (до речі, наш земляк — уродженець Черкащини, доля якого ще в радянські часи закинула у Північну Пальміру), нарешті ставить крапку у Шевченко-вих пошуках знайти свою світлу натхненну половину, яка розірве коло його самотності. О. Вареник називає ім'я дівчини, з якою Шевченко був заручений за десять днів до своєї смерті, й про яку ніхто з його оточення не знав. А передувало цьому ось що.

Олег Павлович у 1990 році захопився історією Стрельни, що за 19 км від Санкт-Петербурга. У1996 році заснував на громадських засадах музей "Морська Стрельна". Написав і видав 40 брошур та опублікував близько 200 статей у періодичній пресі про Стрельну та її видатних мешканців: Олександра Суворова, Михайла Лермонтова, Олександра

Грибоєдова, Наталію Пушкіну-Ланску, Івана Айвазовсько-го, Олександра Одоєвського, Олександра Блока та інших. Одна з перших публікацій — про Тараса Шевченка. Відомо, що в цьому дачному селищі Петергофського повіту поет часто бував улітку 1860 року у своїх земляків — Олександри Куліш (письменниці Ганни Барвінок), її сестри Надії Забіли (у дівоцтві Білозерська), яка жила там із дочкою Надією (майбутньою письменницею Наталкою Полтавкою) і невінчаним чоловіком Матвієм Симоновим. До сестер на дачу часто приїздив один із організаторів слов'янського Кирило-Мефодієвського братства Василь Білозерський з дружиною Надією та інші. І саме в Стрельні Шевченко закохався Ликерою Полусмак.

У лютому 2014 року було закінчено багаторічну працю і видано музеєм "Морська Стрельна" брошуру великого формату під назвою "Искушение любовью. История одного экспромта. Тарас Шевченко, Лукерия Полусмак и плеяда украинцев в Стрельне". Після публікацій в міських газетах, присвячених перебуванню Шевченка в Стрельні, й за допомогою співробітників петербурзьких архівів вдалося віднайти в 2014 році цінні документи про невідому наречену Шевченка, раніше ніколи не згадувану. Відкрилася ще одна таємниця великого страдника.

Олег Вареник пише, що "Шевченко после своей неудавшейся свадьбы с Лукерией Полусмак, которую так подло, коварно и жестоко расстроило ближайшее его окружение, стал скрывать от всех свои новые намерения жениться на простой девушке. Теперь Тарас Григорьевич никому не доверял. Будучи десять лет под строгим военным и полицейским надзором, Шевченко постиг все тайны конспирации. Никому не раскрыл ни имени своей новой невесты, ни посвящение последнего стихотворения. Приготовление и само таинство обручения были сделаны в таком строгом секрете, что понадобилось истечь 200 годам после его рождения, чтобы смогли открыться документы об этой таинственной истории, которая произошла перед самой неожиданной смертью Шевченко, скрыв надолго эту тайну".

Із нового дослідження Олега Вареника дізнаємося, що одного дня наприкінці 1860 року в Петербурзі Шевченко зустрів свого старого знайомого, колишнього дворецького садиби "Холухович", а тепер міщанина Івана Севастіано-вича Шарікова, який привіз у столицю, аби видати заміж, одну із своїх дочок — Анну. Шаріков розповів Шевченкові, що відпускну від поміщика він отримав за те, що виростив названу дочку Анну, яка була "дитиною любові" великого землевласника Ренні та заміжньої жінки середнього кола, котра жила у свого звабника, переховуючись від чоловіка. Мати Анни померла ще при її народженні. Шевченка, як поета вищої чутливості, ця історія не могла не схвилювати. Та й Анна йому сподобалася, хоча й панночка по крові, але вихована в селянській родині. Саме про таку дружину він і мріяв. Вирішили придивитися один до одного ближче. Анна почала приходити до Тараса в Академію мистецтв. Але тільки-но хтось з його знайомих навідувався до нього, він швиденько її випроваджував, ніколи не знайомлячи і не представляючи.

Прийшов 1861 рік. Бажання повернутися на батьківщину посилювалося. Здавалося, що в Україні й хвороби відступлять, і особисте життя владнається. Вже був накреслений і план майбутньої хати, віддано вказівку свояку Варфоломію Шевченку, аби купив на двері дуба і ясеня, а для підлоги — липи. Домовився з Анною заручитися, а потім повінчатися. Усе відбувалося таємно. Як переконливо стверджує Олег Вареник, посилаючись на архівні документи, заручини Тараса Шевченка і Анни Шарікової відбулися 15 лютого 1861 року. Батько Анни благословив їх образом "Святе Сімейство" художника Рафаеля. Цього дня Шевченко купив собі золотий годинник фабрики Тобіаса з золотим ланцюжком, який так пасував до весільного фрака. Цього ж дня поет написав свій останній вірш "Чи не покинуть нам, небого.", де він кілька разів звертається до Анни: "Моя сусідонько убога", "дружино святая!", закінчуючи словами про мрію, що збулася:

Поставлю хаточку, садочок

Кругом хатини насаджу;

Прилинеш ти у холодочок,

Тебе, мов кралю, посаджу. Через десять днів, 26 лютого (10 березня н. ст.), Шевченко раптово помер, забравши у могилу свою останню таємницю.

Труну з тілом поета було встановлено в Академії мистецтв.

Вона була вся вбрана лавровими вінками. Художники робили останні малюнки з назавжди заснулого побратима. А скульптор Петро Клодт зняв з покійного поета гіпсову маску.

На похоронах були присутні Некрасов, Достоєвський, Костомаров, Куліш, Чернишевський, Салтиков-Щедрін, Лєсков, Михайлов, Панаєв, Лев і Володимир Жемчужни-кови, Пом'яловський і багато інших видатних представників культури. Герцен в "Колоколе" помістив некролог. За домовиною йшла юрба народу. Без кришки білий гріб несли на руках всю дорогу — від Академії до кладовища. Позаду їхали похоронні дроги, нагружені вінками. Над розкритою могилою лунали прощальні слова виступаючих друзів, студентів... В своїх спогадах про останню розлуку з Шевченком на цвинтарі в Петербурзі М.С. Лєсков зазначив один украй цікавий факт: "Найулюбленіша мрія поета здійснилась і голосно заявила про своє існування. Малоросійське слово здобуло право громадянства, пролунавши вперше у формі ораторської промови над домовиною Шевченка. З дев'яти прощальних промов, виголошених над могилою Тараса Григоровича, шість було сказано малоросійською мовою. З решти трьох промов дві були виголошені російською і одна польською, ніби на знак спільного горя слов'ян, які прийшли віддати останню шану малоросійському поетові-страдальнику".

Похований Шевченко був спочатку на Смоленському цвинтарі в Петербурзі. А згодом, за його заповітом, прах весною того ж таки року урочисто перевезений на Україну і 10 травня 1861 року (22 травня н. ст.)

о 7 годині вечора похований в Каневі на високому березі Дніпра (Чернечій горі), недалеко від тих місць, де він народився, виріс і мріяв оселитися. До настання темноти зборища людей — старе й мале, хлопці й дівчата — невтомно носили землю шапками, пеленами й пригорщами і насипали над батьком Тарасом величезну могилу, яка й нині розповідає тим, хто пливе Дніпром, що тут спочиває прах улюбленого українського поета.

Так здійснився його поетичний заповіт.

Згодом поховання Тарасове на Україні стало обростати легендами. Доводилося чути різне, як-от: в труні не він, а освячені ножі як символ визволення України. Не хотілось вірити у смерть Батька нації. Тож автор статті "Світло з Тарасової гори", що була надрукована в "Подільських вістях" до 150-річчя перепоховання Т.Г. Шевченка в Україні, Зоя Діденко, спростовуючи ті легенди, сповістила про таке.

У 1980 році жителька Канева Надія Цвинтарна (за походженням вона була циганка, партійна активістка, обіймала свого часу в районі всілякі номенклатурні посади) розповіла музейним працівникам, що перед спорудженням монументального пам'ятника Т.Г. Шевченку (відкритий 1939 року) створили комісію для визначення потужності склепу. Була необхідність додатково його зміцнити, аби майбутній пам'ятник своєю вагою не обвалив існуючого склепіння. Комісія складалася з представника НКВС, Цвинтарної та ще кількох осіб. Розкопали в одному місці могилу, прибрали частину стіни гробниці, складеної з валунів, що колись валялися по схилах Чернечої гори.

Члени комісії залізли до склепу через отвір першими, а Цвинтарна зачекала, доки його розширять, бо була жінкою при тілі. Всередині під стіною, на ослоні з дубових колодок, стояла велика дубова домовина прямокутної форми. Її розкрили. В ній знаходилась покрита червоною китайкою металева (цинкова?) труна з призматичним віком. За порадою активістки почали шукати ключа, який лежав десь під сподом на ослоні. Знайшли й місце відмикання у торці труни. Віко розчинилося в обидва

від середини боки, як двостулкові двері чи розведений міст. Перед глядачами лежав Тарас Григорович, за словами Цвинтарної, "такий, яким його малюють", з майже натуральним кольором обличчя, повитий навкіс з лівого плеча широкою китайковою стрічкою (а це по козацькому обряду тих часів була остання честь, з якою сходив з цього світу вільний козацький лицар), на якій гарусом було вигаптувано: "Т.Г. Шевченко". В головах з одного боку містилася ікона, зображення на якій розібрати було неможливо, а по інший бік — спорохнявіла книжка (звичайно ж, "Кобзар"!), назву її також годі було прочитати. При світлі ліхтаря люди з острахом помітили, що через півхвилини-хвилину поетове обличчя раптово почало біліти дедалі дужче й дужче, а потім геть усе осипалось, оголюючи кістки. Достоповажна комісія сполошилася, віко спішно замкнули і полишили гробницю. Подію вирішили не розголошувати, бо, відімкнувши труну самочинно, перебільшили свої повноваження. Пізніше склали акта про вилучення китайки, що покривала металевий гріб, для передачі музеєві Т. Шевченка на Тарасовій горі.

Отже, ще раз напрошується думка про нетлінні мощі праведників.

Між іншим, щось подібне трапилося, як розповів на зустрічі в Хмельницькій обласній науковій бібліотеці 15 лютого 2017 року відомий український письменник В.Ф. Шовкошитний, і при перепохованні в Україну Василя Стуса (а він був одним із виконавців перепоховання). Обидва поета-страдника (Т. Шевченко і В. Стус) прожили тільки 47 років та знаходилися однакову кількість літ в засланні. І їхній дух був настільки потужний, що після смерті не дав можливості тілам розложитися. Тож через багато років при перепохованнях присутні виявили їх нетлінними.

А тепер продовжимо почату оповідь про дальші дослідження долі останньої Тарасової нареченої — Анни.

Маріетта Шагінян у своїй дисертації про Шевченка в 1941 році звернула увагу на його останній вірш, вказавши такий здогад: "Теплая человеческая любовь все же блеснула "улыбкой прощальной" на его

закат. В последнем стихотворении Тараса Шевченко это подтверждается... Имени этой кроткой утешительницы не сохранилось..."

Рецензент праці М. Шагинян О. Грушин відзначив: "Особо следует выделить страницы, посвященные интимной жизни великого поэта. Писать о любви большого человека — сложнее, не многим удается искусство. Шагинян сумела найти нужный для "личной" темы тон".

У виносці, що її Шагінян поставила у виданні 1975 року, вона пояснила свій здогад так: "Неутомимый архивный работник Ленинграда т. Моринец, нашедший много ценных документов о Шевченко, собрал, впрочем, новые данные и об этой последней любви поэта, ее имя и его ходатайство о разрешении на брак".

Утім, М. Моренець у своїй книзі "Шевченко в Петербурге" повідомляє, що Анна Іванівна Шарікова "писала биографию поэта", посилаючись на архів Академії наук. Але у названій архівній справі О. Вареник знайшов зовсім інші відомості, де йшлося про те, що Анна Іванівна Шарі-кова в 1896 році допомагала поверненню викраденого у неї архіву поета, стверджуючи, що вона була заручена з Т.Г. Шевченком.

Ці "розходження" Олег Павлович пояснює лише тим, що в радянський час існувало ідеологічне обмеження на публікацію відомостей про особисте життя видатних особистостей, а досвідчений архівіст Ленінградського історичного архіву Моренець, таким чином, залишив зашифровані відомості для майбутніх дослідників. Виявилося, що Справу Канцелярії Академії наук "Переписка по адмистратив-но-организационным вопросам" за 1896 рік, що складається з 292 аркушів, оглянуло лише три дослідники.

За допомогою працівників архівів вдалося встановити ще дві справи таємної нареченої Шевченка, за якими стало відомо, що Анна Шарікова після раптової смерті нареченого повернулася в Лугу (Луга — з 1802

року повітове містечко Санкт-Петербурзької губернії, розташоване на "столбовой дороге Петербург — Варшава" в 140 км на південь від Санкт-Петербургу), жила на Воскресенському провулку в домі Панова. У війну 1877-1878 років служила сестрою-жалібницею. Довго берегла посаг нареченого. У 1867 році невідомі загалу рукописи поета віддала на розгляд лужсь-кому міщанину Орлову, котрий їх не повернув, повідомивши, що вони згоріли разом із будинком.

У 1892 році в неї було викрадено і листи Шевченка до її батька, в яких підтверджувалися права її літературної власності, і те, що вона була заручена з Шевченком. Коли викрадені рукописи Шевченка спробували опублікувати, Шарікова зрозуміла, що її ошукано, і подала позов по поверненню рукописів свого нареченого. У 1896 році написала звернення до Президента Академії мистецтв і до Секретаря Академії. Від великого князя Володимира Олександровича отримала таку відповідь: "Следует искать судом".

Анна Іванівна написала заяву прокурору окружного суду Санкт-Петербурга, міністру юстиції і міністру фінансів. Її допитував слідчий. Справа виявилася не легкою та ще й політичною. Адже, як відомо, раніше за свої антицар-ські десять рядків комедії "Сон" Шевченко був засланий в солдатчину і служив там десять років. Після чого до самої смерті був під суворим наглядом поліції. І от минуло стільки років і тут з'являються відомості про якісь невідомі вірші, статті і замітки опального поета про імператорський "Маніфест про Скасування кріпосного права" 1861 року. Це дуже насторожило слідство. Простіше було оголосити прохачку божевільною. Але цього зробити не вдалося. Тоді вирішили усунути Анну іншим чином, аби не мала можливості більше нікому подавати клопотань. Її відправили під нагляд до Свято-Духова Новгородського монастиря, де вона і дожила до Жовтневого перевороту. Померла таємна і остання наречена Шевченка близько 1920 року.

Анна Іванівна Шарікова зберегла Шевченку вірність, так і не вийшла заміж, залишилася "девицей". Тому вона справді єдина, хто має повне

моральне право називатися нареченою Тараса Шевченка. То ж знадобилося 153 роки, аби невтомний дослідник Олег Павлович Вареник зібрав по крихті дорогоцінні Шевченківські архівні матеріали й віддав нам для роздумів. Уся ця історія змушує нас докорінно по-інакшому оцінити останні дні життя українського генія.

Шевченко був не тільки великим поетом, а й видатним художником. Він створив більше тисячі творів живопису (із них зверх 160 не збереглися). Серед них — картини, пейзажі, портрети. Особливе місце в його творчості посідають автопортрети, в яких він відобразив себе в різні пори життя, в різних настроях і переживаннях — від юнака байронів-ського настрою і зовнішності (всім нам відомий автопортрет 1840-1841 років, бо ж кожний бачив його на стогривенній купюрі) до вистражданого, але незламного чоловіка середніх літ (автопортрет 1861 року). Є серед великої кількості намальованих Шевченком портретів і декілька портретів жінок, в яких поет був тимчасово закоханий і про яких згадувалося вище (Г. Закревської, А. Ускової, М. Максимович, Л. Полусмак).

Тарас дуже любив дітей — майбутнє кожного народу, —а діти неабияк любили його. Сердечно змальовуючи образи дітей в своїх поезіях, Шевченко не облишав їх і в малярстві. Тож важко знайти хоч одного знаменитого художника, який 28 своїх полотен присвятив би своїм юним друзям!

За деякими припущеннями, Тарас зробив і портрет свого діда Івана в альбомі за 1839-1843 роки.

Як відомо, 22 березня 1845 року Рада С-Пб. Академії мистецтв удостоїла Т.Г. Шевченка звання некласного художника і подала документи на затвердження загальними зборами Академії. Коли ж через деякий час, а точніше 18 листопада того ж року, загальні збори ухвалили постанову Ради про надання Шевченкові звання некласного художника, він, не дочекавшись, поки випишуть Атестат про закінчення Академії, поїхав на омріяну Україну, що вдихнула в нього свіжі,

життєдайні сили. А з тим Атестатом трапилася ще одна цікава історія із життя Тараса. За спогадами Олександра Кониського, друзі намагалися відрядити Шевченка за кордон для вдосконалення малярських здібностей. На той захід треба було відшукати кошти. Якусь частину жертвувала дружина П. Куліша — Олександра, що згодом стала українською письменницею і друкувалася під псевдонімом Ганна Барвінок. Решту коштів вирішили відшукати через Київський університет від держави. За допомогою княгині Репніної, правнучки останнього гетьмана України Розумовського, почали влаштовувати Шевченка викладачем університету. В грудні 1846 року поет попросив надіслати Атестат з Академії мистецтв, передав його в Київський учбовий округ і більше вже ніколи його не бачив, бо відбувалося все після цього ніби в жахливому сні. 5 квітня 1847 року Шевченка заарештовують. Учбовий округ ставить на ньому "хрест". Із спогадів Кониського можна зробити висновок, що Шевченко хіба що тільки один-єдиний раз бачив свій Атестат і тримав його у своїх руках. Бюрократи від освіти не сподівалися, що він залишиться живим і, мабуть, викинули Атестат на смітник, де й підібрав його якийсь урядник. І тільки в 1891 році, через 30 років після смерті поета, нащадок урядника якийсь Домбров-ський в газеті "Галицька Русь" зізнався, що Атестат у нього зберігся.

Про цей епізод розповів в своїй статті "Такий суперечливий "Заповіт" праправнучатий племінник Великого Кобзаря педагог і знаний в Україні шевченкознавець Олександр Андронікович Відоменко з м. Хмельницького ("Подільський кур'єр", № 51, 21.12.2000 р).

Аж ось настав час чергового епізоду життя поета, на який я хотів би звернути особливу увагу читача, — це те, що поетичні, прозові, драматичні твори, а також статті, щоденники, листи, безліч малюнків Тарас Григорович —син кріпака з Керелівки — створив за надзвичайно короткий строк свого життя (а він прожив тільки 47 років, з яких 10 перебував на засланні). Як міг він досягти таких вершин в мові, літературі, живописі? Тож цілком резонно виникає питання: якого ж роду був поет, геній і пророк Тарас Шевченко? Справжнім дивом багатьох поколінь було те, що кріпацька родина Шевченків відзначалася

своєю письменністю. Багатьох дослідників цікавило питання: хто ж вони, ті Шевченки? Шукаючи відповідь, їм довелось перегорнути не одну сторінку історії, яка так чи інакше пов'язана із біографією Великого Кобзаря. Ось як відгукується на ці запитання Олександр Відоменко в своїй публікації "Тарасове коріння — у Запорізькій Січі" ("Подільський кур'єр", №10, 6-12.03.2008р).

Аналізуючи історичні документи, співставляючи дати, таки пощастило отримати відповіді на вищезгадані запитання. Не багатьом спадало на думку шукати Тарасове коріння у Запорізькій Січі. Та виявилося, що саме звідти взяла початок шляхетна історія роду Шевченка, яка залишалася таємницею біля трьох сторіч. А сталося таке.

Рідний прадід поета Андрій, круглий сирота, про рід якого нічого невідомо, ще малою дитиною був завезений до Запорізької Січі. Хлопчик виявив неабиякі здібності і потрапив до кошової школи, яка на той час була на досить високому рівні. Київська академія направляла до неї викладачами своїх кращих випускників, а кошові отамани — найвідважніших командирів. Тут, крім загальних предметів, досконало вивчалися латинська, українська, російська, турецька, польська та окремі діалекти мов різних татарських племен. Школа готувала воїнів-характерників, чиновників для дипломатичної служби, перекладачів і діяла після 1754 року в оборонній фортеці Святої Єлизавети на західному кордоні Запорізької Січі. Пізніше фортеця дала назву місту, що виросло навкруги неї — Єлизаветград. З часом, коли в радянських керманичів шана до святих пропала, місто отримало назву Кіровоград. Визначний історик українського козацтва академік Дмитро Яворницький залишив усні спогади, що після завершення навчання в ко-шовій школі прадіда Великого Кобзаря було обрано кошовим писарем Запорізької Січі. За сучасним порівнянням, це — керівник головної військової канцелярії Міністерства оборони.

Своїми спогадами академік поділився з мандрівним письменником правнучатим племінником Шевченка по сестрі Катерині Дмитром Красицьким (вище про мою зустріч з ним на заводі "Катіон" я вже

згадував). Сталося це у середині 30-х років. На той час Яворницький мав для доказу навіть якісь документи, але побоявся показувати їх письменнику. Стрімко наближались часи масових репресій, руйнації Дніпропетровського музею козацької слави та історії України. Красицький також усе життя мовчав про ту відверту розмову з Яворницьким і наважився розповісти про неї лише незадовго до своє смерті, тобто у 1989 році, уже в часи політичного піднесення перед розпадом радянської держави. Страх тридцятих років переслідував його все життя. Визнати безпросвітного кріпака-бідняка Тараса Шевченка шляхетною особою за радянського часу було злочином. Та й журнал "Слово і час", либонь, був такої ж думки, бо вийшла у ньому стаття Красицького під назвою "Родовід" після його смерті (в №5 за 1991 рік).

Страх, як бачимо, був всеосяжним. Можливо, знайдуться й такі, що не стануть вірити усним спогадам і вимагатимуть документальних свідчень. Відішлемо їх у 1937 рік, бо вже у 1940-му році Яворницький помер. Нехай вони витребують документи на користь історії України в ГПУ маршала Берії. Правнучатий небіж Шевченка протягом 60 років не наважувався цього зробити. Повіримо йому і академіку Яворницькому просто на слово. Четвертий том "История Новой Сечи" Яворницького вже не міг бути надрукованим, а роки патріотичної служби прадіда Шевченка належали якраз до того періоду. Повіримо і щиро подякуємо їм за усні свідчення для нащадків Великого Кобзаря. Була колись гетьманщина, Та вже не вернеться.

Т. Шевченко (Тарасова ніч)

Українські козаки тікали від поміщиків на Січ і тому не виголошували своїх прізвищ, записуючись під вигаданими прізвиськами. То й безрідного Андрія записали в Січі за його міцною статурою Товстиком. Служив Андрій на славу Січі чесно і віддано: вмів укладати різні державні справи і з польським урядом, і з турецьким халіфом, і з кримським ханом.

В "Історії українського козацтва" на с. 143 у другому томі знаходимо: 1763 року за отаманства Григорія Федорова (Лантуха) в Січі за образу генерала — межовщика представник полкової старшини Товстик був жорстоко "відчитаний" і за звичаєм утримувався цілий тиждень на гарматі. Що являло собою таке покарання — невідомо, а ось те, що його "відчитали", тобто публічно оголосили сувору догану перед козаками — зрозуміло.

Кошовий отаман боявся монаршого гніву цариці і тому сподівався, що своєю покірністю заслужить милосердя в імперського уряду. Але то були марні сподівання. Наступ імперського уряду на Запорізьку Січ під проводом цариці Катерини II з кожним роком зростав. Наступ на землі Запорізької Січі настав набагато раніше від її зруйнування. Заснування імперських сербських та слобідських полків скорочувало її межі та силу. То була не перша відчайдушна боротьба з імперським урядом кошового писаря, а потім, чи може й раніше, полкового старшини, яку, як зуміли, так і засвідчили історики.

Та коли настали найважчі часи руйнування Січі царицею Катериною II, став Товстик на захист козацтва, виступаючи проти інтересів Російської імперії. Як стверджує видатний історик Нової Січі Аполлон Скальковський, захищаючи земельні володіння Нової Січі від російських слобідських та сербських полків, що заселялись на землях Січі та діяли за вказівками російського уряду, кошового писаря Андрія Товстика заарештовують, але він рятується втечею. Десь тоді Андрій повернувся в чуже село Керелів-ку (тепер Шевченкове), в якому ще задовго до втечі за невідомих обставин одружився з кріпачкою Єфросинією Шевченківною і прийняв її прізвище Шевченко. Перед ним постала дилема: утаємничити і забути на новому місці проживання своє кошове прізвисько Товстик, або обживати яму на Соловецьких островах, у котру невдовзі на довгі роки потрапить його сучасник кошовий отаман Запорізької Січі Петро Калнишевський. Боротися в такій ситуації було безглуздо. Утаємничивши прізвисько третьої особи Запорізького Коша, Андрій безрідний, рятуючись від загибелі, залишається в селі Керелівка, приймає кріпацький стан і започатковує чумацький рід кріпаків

Шевченків, у якому з часом народиться його геніальний правнук Тарас Шевченко і навіки збереже його славу та заповітні родинні секрети від нащадків.

Дуже обережно у тих складних умовах доводилось поводити себе кошовому писарю, прадіду Т.Г. Шевченка. На Січі він не розголошував, що одружився з кріпачкою і взяв її прізвище Шевченко, тому що шлюби запорізьке козацтво засуджувало, а в селі Керелівка йому доводилося свідомо відмовитися від кошового прізвиська Товстик та старшинського статусу Кошового писаря, оскільки виступив проти політики імперського уряду Росії. Та якраз такі дії зберегли йому життя. Скупі історичні відомості не залишили нащадкам, в якому році відбувалася та чи інша подія. Але відомо, що 1746 року в його сім'ї народився син Іван —рідний дід Тараса Шевченка, який відіграв чи не визначальну роль у долі поета.

"...Сидить ворон на могилі

Та з голоду кряче...

Згада козак гетьманщину,

Згада та заплаче.."

Т. Шевченко (Тарасова ніч) А. Скальковський не сподівався, звичайно, що в наступних поколіннях кошового писаря Андрія Товстика народиться видатний поет. Як же міг прийти до такого висновку академік Яворницький і чи могли в нього бути якісь письмові докази? З'ясувати досить важко. Але ж!..

По-перше. Скальковський знав про безрідний соціальний стан кошового писаря Андрія Товстика. Знали про це й близькі родичі, називаючи його безрідним, а згодом помилково перетворили той стан на прізвище вже з великої літери: Безрідний. Але не було воно для нього законним. Прізвища того часу в наступних поколіннях надавали по

чоловічій лінії, а його син і дід Тараса Шевченка Іван Андрійович мав прізвище Шевченко. Це ще раз доводить те, що, утаємничуючи своє кошове прізвисько Товстик, він прийняв прізвище своєї дружини Шевченко. Прізвища Безрідний як такого не було взагалі.

По-друге. академік Яворницький за спогадами Кра-сицького мав нібито документи, які не збереглися. Він був досить наполегливим дослідником. За своє життя встиг кілька разів відвідати всі куточки запорізьких кошів, які періодично змінювали своє місце розташування, і записати сотні спогадів від різних людей про перших осіб Запорізького Коша. Не виключено, що серед інших були в нього спогади і про кошового писаря Андрія Товстика. Про них можна лише здогадуватися. Якщо мав Яворницький спогади про напрямок утечі Андрія до Керелівки, то йому досить легко було встановити його генеалогічний зв'язок із Тарасом Шевченком за його ім'ям, соціальним сирітським та чумацьким станом, незважаючи на те, що шлях утечі до Керелівки Андрій все життя зберігав у таємниці. Про нього все-таки могли знати окремі старшини Запорізького Коша і передати своїм нащадкам. З часом, коли Андрія Товстика не стало, свідки охоче могли розповісти Яворницькому про втечу його до Керелівки.

По-третє. В 40-х роках минулого сторіччя (1935 рік), коли Яворницький згадував про те, що має письмові докази про прадіда Тараса Шевченка, радянська влада вже не цікавилася окремими керівними особами Запорізької Січі в далекому минулому, але виникли інші проблеми. Тамтешні керманичі нищили все, що проливало бодай найменше світло на побудову державності України. Історія Запорізької Січі виявилася в цьому плані найнебезпечнішою. Нищились усі документи, експонати і навіть люди, в чиїх руках вони опинились. Либонь тому академік Яворницький не надав їх письменнику Красицькому, і правда про шляхетні корені Шевченкового роду ще довго залишалася таємницею.

Дніпропетровський історичний музей, засновником якого був академік Яворницький, завжди не влаштовував радянську владу, бо в ньому знайшла глибоке висвітлення історія України.

Горпина Ватченко, тодішній директор музею, рідна сестра колишнього Голови Президії Верховної Ради УРСР Олексія Ватченка (між іншим, він в свій час, у 1959-63 роках, працював першим секретарем Хмельницького обкому партії), намагалася за таємним наполяганням Дніпропетровського обласного комітету закрити музей. В архівах того ж таки обкому партії знайшли її лист, в якому вона зробила висновок про роль та значення музею, яким керувала: "Нікакой ценності в музєї не представляєцца"... (орфографія і стиль повідомлення зберігаються).

Отак за радянського часу малописемні "горпини" разом з "кухарками" керували закладами культури в Україні.

І, нарешті, останнє, що я хотів би особо виділити і підкреслити — це родинне дерево Кобзаря. На ньому, до речі, якраз і акцентує увагу читача Інна Кучер в своїй незвичайній публікації "Ви чиї будете? Шевченкові!" ("Експрес", 8-15.03.2018). Ось її захоплюючий опис цієї дослідженої проблеми — родоводу генія.

Багато Шевченкових родичів по материнській лінії нині можуть проживати на території Львівської та Івано-Франківської областей, і гадки не маючи про кровні зв'язки із славетним українським поетом.

"Мати Тараса Шевченка походить із Прикарпаття, —розповідає Іван Ціхоцький, доцент кафедри української мови імені професора Івана Ковалика. — Її дівоче прізвище було Бойко.

Крім майбутньої матері Кобзаря, Катерини, Яким та Параска Бойки мали ще доньку Ганну та сина Павла. Із Прикарпаття родина переселилася в Моринці та, за переказами, була досить заможною: мала просторий будинок, ниву, віз, волів та сад".

Батько Тараса походив із села Кирилівка. Сюди свого часу прадід Кобзаря, Андрій Безрідний, переїхав із козацького Низу. У козаків він був кошовим писарем. У Кирилів-ці прапрадід Кобзаря взяв за дружину доньку козака Івана Швеця Єфросинію. Оскільки родина дружини прийняла його до себе, за тодішнім звичаєм він мав взяти її прізвище. От і став Безрідний Шевченковим. "У родині народилося троє синів. У наймолодшого із них, Івана, у шлюбі з Горпиною з'явився батько Тараса — Григорій. Крім нього, Іван Шевченко мав ще сімох дітей від трьох дружин, усі вони є Кобзареві дядьками та тітками", — розповідає пан Ціхоцький.

У Кобзаря було дев'ятеро братів та сестер. Цікаво, що трьох сестер звали... Марія. Одна із них померла ще малятком, друга дожила до двох років, а третя в дитинстві втратила зір і дожила до 27. Також лише по два роки прожили на світі ще дві Тарасові сестри — Параска та Єфимія.

Старша сестра Катерина була для нього ледь не матір'ю. Коли одружилася із селянином із Зеленої Діброви, Тарас до неї частенько навідувався. Також поет згадував сестру в повісті "Княгиня" та в листах до брата Микити.

"Молодша сестра Ярина була для Тараса порадницею, —каже дослідник. — Так, коли поет мав намір одружитися із Харитиною Довгополенко, писав троюрідному братові Варфоломію Шевченку: дуже радий, що Харитина сподобалась Ярині. А коли Кобзар облишив сподівання одружитися із Харитиною, просив сестру допомогти йому знайти добру дівчину. Після останньої зустрічі із Яриною у 1859-му Тарас присвятив їй вірш "Сестра".

Старший брат Тараса — Микита, заледве йому виповнилося 15, одружився із сільською дівчиною. Спочатку чумакував із батьком, а після його смерті — перейняв на себе господарство. Відомо, що Тарас допомагав йому грошима. А в повісті "Княгиня" згадав брата в частині про "залізні стовпи".

Після смерті Тараса Микита супроводжував його домовину із Броварів аж до самого Канева. А потім співпрацював із дослідниками, щоб передати їм відомості про брата.

Молодшого брата Кобзаря звали Йосип. Тарас хрестив його старшого сина Трохима, заїжджав у гості до Йосипа під час мандрівки 1845-го та 1859 року.

"Поет неодноразово клопотав до поміщика Валеріана Фліорковського, щоби той відпустив Йосипа, Микиту та Ярину із неволі, — розповідає далі Іван Ціхоцький. — Але пан погоджувався звільнити їх лише без земельного наділу. Йосип погодився, за що Тарас був неабияк розсерджений. Бо ж селянин без землі приречений на жебрацтво".

Сам Тарас Шевченко, як відомо, дітей не мав. Та його брати й сестри народили загалом 23 дітей: від Катерини поет мав 12 племінників, від Йосипа та Микити — по троє, від Ярини — п'ятьох. А троюрідних племінників нараховуємо майже 90!

Прізвище "Шевченко" належить до найпопулярніших в Україні: його має близько 160 тисяч осіб!

Найбільше Шевченків живе у Києві — 11 тисяч, Харкові — 7 тисяч, Дніпрі — 5,5 тисячі. І багато з них є нащадками родини найвідомішого українського поета.

Ось, напевне, і все, що я хотів повідати подільському читачеві моєї книги про маловідомі епізоди життя та творчості Великого Кобзаря — людини, яка, як вже говорилося, із 47 років свого недовгого, безрадісного і драматичного буття 25 перебувала у кріпосному рабстві, 10 — у тюрмах і на засланні, а решту літ — під недремним жандармським оком та в постійній боротьбі з нестатками.

І буду тільки радіти, якщо хтось про них, ті історії, знав раніше, або ж відає тепер більше тільки що мною викладеного.

Роки летять, а з ними — і століття... Але Тарас Григорович Шевченко і нині серед нас, українців, серед своїх земляків. Він був, є і завжди буде з нами. Довіку! Адже він — безсмертний!

ДВІ ФОТОГРАФІЇ ПОЕТА

В статті "Од звичайного погляду скрите." (газета "Подільські вісті") її автор О. Тарасюк повідомляє, що до наших днів збереглося 11 фотопортретів Шевченка. Саме з двох із них, стверджує він, поет у 1860 році написав два своїх малюнки "Автопортрет у шапці й кожусі" та "Автопортрет у світлому костюмі". Першому з них судилося стати основою для великої кількості портретів та пам'ятників Кобзареві (в тому числі і монумента в парку імені Т.Г. Шевченка міста Хмельницького, а також одного з найкращих живописних портретів

Т.Г. Шевченка, написаного у 1871 році до десятиріччя від дня народження видатного поета славетним російським художником І.М. Крамським на замовлення московського мецената П.М. Третьякова). Всі вони створили стійкий стереотип Шевченка як старезного діда, якому завжди холодно. Але ж художникові було тоді лишень 46 років.

Розвіяти цей стереотип міг би другий портрет Шевченка, виконаний ним на основі фотографії, зробленої 1859 року І. Гудовським у Києві. І хоч на обличчі Шевченка цієї фотографії можна помітити сліди тяжкої недуги, яка підточувала і без того надламане засланням здоров'я поета, та сам характер фотопортрета підкреслює його інтелігентність. Очевидно, саме ця обставина — Шевченко-інтелігент — завадила втіленню образу хоч би в одному пам'ятнику визначному українцю. Всього ж у світі нині встановлено Шевченкові майже 1300 монументів (більше споруджено їх тільки Будді).

ДЕЩО ПРО "ЗАПОВІТ"

Ще навчаючись у школі і читаючи "Кобзаря" Шевченка, я був неабияк вражений словами його "Заповіту" —найважливішго з того, що поет написав у кінці 1845 року:

Як умру, то поховайте

Мене на могилі,

Серед степу широкого,

На Вкраїні милій,

Щоб лани широкополі,

І Дніпро, і кручі

Було видно, було чути,

Як реве ревучий.

Як понесе з України

У синіє море

Кров ворожу... отоді я

І лани, і гори —

Вже покину і полину

До самого Бога

Молитися., а до того

Я не знаю Бога. Адже, ознайомившись ще раніше з деякими іншими творами Тараса Григоровича, я вважав його глибоко релігійною людиною, яка ніби й не повинна була йти проти християнської моралі, а тим більше гнівити Бога. А тут, у цьому вірші, поет чомусь цього не дотримувався. І його думки читачі стали тлумачити по-різному. Одні, особливо в радянські часи, намагалися зробити Шевченка войовничим атеїстом, інші не погоджувалися з тим. "Чому? Чому Тарас Григорович так написав?" — запитував себе не раз і я. Дещо прояснилось, коли прочитав дві статті двоправну-чатого племінника Тараса Шевченка Олександра Відомен-ка ("Такий суперечливий "Заповіт" та "Той день — благословенний і скорботний" в газеті "Подільський кур'єр").

— Пролити чужу кров для християнина — поняття вороже, — писав автор публікацій. — Либонь, велику кров мав на увазі поет, коли переповнений нею Дніпро понесе її до самого Чорного моря. А тією частиною крові, яка вийде з берегів, поет радить "волю окропити". Що розумів він під словом "воля"? Напевне, звільнення селян від кріпацького гніту.

А чи було щирим зізнання Тараса Григоровича відносно Бога?

Відректися від Бога — найстрашніший гріх для віруючого. Шевченко гнівив і навіть відрікався від Бога заради свого рідного народу. Він просив Божої милості не для себе. Він гнівив Бога і не боявся гнівити, брав гріхи народні на свою душу і не боявся брати, бо йшов завжди слідом Ісуса Христа, який також не боявся взяти гріхи людські на свою душу і навіть постраждати за них.

Пройшло майже п'ять років після написання "Заповіту". Тарас Григорович, важко хворіючи, так і не встиг дочекатися надання "волі" своєму народові, хоч і залишалось для цього зовсім мало часу. В помешканні поета, що було неподалік академічної церкви, 9 березня

1861 року він помирав. Настала свята неділя. В його скромну оселю долинали так любимі ним звуки церковного хору, що заповнили єство і душу знесиленого Кобзаря, якому вже ніхто нічим не міг допомогти. Він відходив у вічність.

Наступного дня мав розпочатися Великий піст, а Шевченка вже не стане. До нього поспішатимуть друзі. Принесуть ранковий номер газети "Петербургские новости", в якій був надрукований "Маніфест" про скасування кріпацтва в Російській імперії. Як же поет його ждав! І не дочекався лише кілька годин. Документ був готовий ще за тиждень до смерті Шевченка, але цар звелів оголосити його тільки в перший день Великого посту, щоб селяни святкували скасування кріпацтва не в шинках, а в церквах. Друзі покладуть ту газету під саван у домовину і занесуть її до церкви. Після останньої його земної ночі учні академії у супроводі багатотисячного натовпу людей понесуть поета на Смоленське кладовище і поховають. Душа ж його відлетить у Космос, "полине" до Бога і буде молитися, як написав Тарас Григорович в такому суперечливому "Заповіті".

Минуло майже півтора століття...

Україна здобула незалежність. Стала Державою. Пам'ятає всіх, хто жертвував своїм життям заради її майбутнього. Пам'ятає і вшановує вона також і свого геніального сина Тараса Шевченка, який аж ніяк не очікував, що на його землю — землю українців — замахнеться зі зброєю в руках жадібний до наживи "старший брат" із Росії, який нізащо не хоче змиритися із отриманою "волею" нащадками Тараса. І знову лунають пророчі і призивні слова поета із його "Заповіту" .

Господи, будь милостивий нам, грішним потомкам Шевченка, і настав на добрий розум наших кровожерливих ворогів.

І ЩЕ ДЕЩО ІЗ ЖИТТЯ ШЕВЧЕНКА

Був момент, коли мені здавалося, що оця невеличка книжечка уже повністю закінчена. І вже кілька днів знаходилася у видавництві. Та раптом виникла потреба зробити до поданої біодовідки автора його сучасний фотопортрет. Тому й опинився я в салоні, де зустрівся з фотографом Василем Мицюком. Довідавшись, для чого мені потрібне художнє фото, він заявив, що і його неабияк цікавить Шевченко. Тож невдовзі виніс мені з підсобного приміщення салону копію фотографії з стародавнім надписом рожевими літерами "Землянка Шевченко. Форт Александровск". Так я вперше побачив землянку, в якій, судячи по тексту напису, перебував поет і вперше почув про форт Олександрівськ. До цього я знав лише, що більшість років свого заслання Тарас Григорович відбував рядовим солдатом у Новопетровському укріпленні. Тож зроблена більше ста років тому світлина мене вельми зацікавила. Почались пошуки хоч якоїсь інформації про невідому мені досі землянку поета. І я радий, що вони увінчалися успіхом. Таки знайшов коротке повідомлення про неї. І лише в книзі "Спогади про Тараса Шевченка". Причому знайшов не тільки згадки про зняту землянку, а й про дещо інше. Тож спішно вирішив доповнити готову до друку свою книгу. Думаю, що шанувальники видатного українського поета відшукають у знайдених мною фактах з життя Шевченка щось нове й не позбавлене певного інтересу.

1. Останні у вигнанні роки поета

Як відомо, Тарас Григорович Шевченко був засланий на десять років рядовим солдатом до Оренбурського корпусу (в Орську фортецю). На вироку, засуджуючім його, цар Микола власноручно написав, що Шевченку забороняється "писати і рисувати" — от тим-то й пильнували його зразу, щоби собі цього всього не позволяв. Але військові керівники, яким доручалась організація різних експедицій, відчували раз по раз негайну потребу в маляреві і з дозволу корпусного начальника часто брали Шевченка з собою, який користувався значною свободою і до служби його не залучали. Тож якийсь злий чоловік подав на Тараса Григоровича донос до Петербургу. Було призначено слідство і Шевченко просидів цілий рік у тюрмі разом з розбійниками. Після чого, внаслідок

наказу зі столиці, його було заслано як солдата до форту Олександровський (Новопет-ровська фортеця на східнім березі Каспійського моря). Тож служив Шевченко в Уральському лінійному батальйоні, що стояв у Новопетровському укріпленні для захисту російських кордонів від нападів диких киргизів, під начальством коменданта, підполковника Антона Маєвського, який дуже любив поета і навіть приймав його у себе дома, коли був сам. Під час перебування Шевченка у кріпості він іноді малював. Жив у казармі, але завдяки турботі лікаря, який високо цінував талант Тараса Григоровича, мав окрему койку і на гірничі роботи його не посилали; в строю він завжди стояв у задніх рядах першим з лівого флангу. Більшість служивих любили поета, але унтер-офіцери недолюблювали привілейованого солдата, вважали його поганим рядовим і не цінували, певна річ, як поета і художника.

І ось у 1853 році комендантом Новопетровського укріплення призначили майора Іраклія Ускова. Як згадує в своїх споминах дочка Ускова Наталія, з прибуттям до Но-вопетровського укріплення батька суворе поводження з Шевченком припинилось (ще в Оренбурзі, коли стало відомо про нове призначення батька, його просили добрі люди зробити все можливе для полегшення долі Тараса Григоровича). Перша зустріч Ускова з Шевченком відбулася на плацу, коли чини укріплення представлялись новому комендантові. Усков знайшов Т.Г. Шевченка у жалюгідному стані: надто суворо поводилися з ним безпосередні начальники. Не минуло й кілька днів після цього, як Тарас Григорович знайшов тепле співчуття і найщиріший прийом в Ускових.

Новопетровське укріплення (форт Олександровський), де Шевченко провів останні сім років свого вигнанського життя (1850-1857), являло тоді собою невеликий укріплений пункт з дев'ятьма чи десятьма гарматами і був розташований на стрімкій вапняковій скелі, що височіла на крайньому заході півострова Мангишлак, за три версти від берега Каспійського моря. Невеличка мурована церква, комендантський будинок, шпиталь і кілька цегляних флігелів, пофарбованих у жовтий казенний колір, для нижніх чинів та офіцерів — оце і вся

Новопетровська фортеця. Біля неї, під горою, кілька вірменських крамниць, а навколо голий степ і жодних ознак рослинності.

Мертва, похмура, безрадісна природа! Постійний вітер та грізний шум морського прибою тільки й нагадували про життя природи. У рік прибуття коменданта Ускова, саме восени 1853 року, були посаджені перші верби на відстані близько версти від укріплення, в місцевості більш-менш для цього придатній; а після багатьох і довгих зусиль, з допомогою чорнозему і дерев, привезених з Астрахані, вдалося закласти з участю Шевченка сад, окремі верби якого на час від'їзду Тараса Григоровича давали вже чималий затінок. У саду було зведено невеликий одноповерховий на дві кімнати будинок з пласкою покрівлею, де в літній час мешкала сім'я коменданта, і дві дерев'яні альтанки, з яких одна шестигранної форми, з трьома невеличкими вікнами й конічним дахом, а друга ажурна, з пласким дахом. Перша була відведена для нічлігу, а друга — для денного відпочинку Тараса Григоровича в ті дні, які він працював у саду. Комендант Усков зробив в саду для себе ще й землянку, де відпочивав по обіді у літню спеку, от саме в ній Шевченко й ховав свої малюнки. Перед землянкою стояли дві верби. Дуже вірогідно, що одну з них посадив Тарас Григорович.

Перше полегшення засланського життя Шевченка виявилося у тому, що комендант Усков, вступивши на свою посаду, не вимагав уже від нього відбувати службу з усією суворістю, яку накладала на рядового військова дисципліна, і просив його з'являтися в строю лише в найнеобхідні-ших випадках, коли нехтування службою могло спричинитись до неприємностей. Тепер Тарас Григорович уже не жив у казармах, як це вимагалось, а з ким-небудь із офіцерів у зимовий час, а влітку — в комендантському саду. Обов'язкових чергувань не ніс, наймаючи за себе, коли приходила його черга, якого-небудь рядового. Обідав щодня (взимку і влітку) у родині Ускова.

Суворий, непривітний Шевченко при першому знайомстві справляв неприваблине враження, але згодом непомітно привертав до себе

кожного; і в Новопетровському укріпленні в той час було уже мало людей, які ставилися до Тараса Григоровича неприхильно.

Шевченко був, як згадує дружина коменданта Агата Ускова, середнього зросту, кремезний, трохи вайлуватий, навіть незграбний. Обличчя відкрите, добродушне, високе чоло з великою лисиною, що надавало йому солідного вигляду; рухи неквапливі, голос приємний, говорив він чудово, плавно, особливо добре читав уголос. Щодо його одягу, то взимку він ходив у солдатській шинелі, а влітку — в білому кітелі, таких самих шароварах, у солдатських чоботях; взагалі щодо свого одягу був швидше нечепурним. І ще — Тарас Григорович був надзвичайно розвиненою людиною, з чудовою пам'яттю.

У товаристві він тримався скромно, великого товариства уникав. Жіночого товариства також не шукав. Карт не любив. Курив. А ось офіцерське товариство у форті його не любило, бо сам він вважав більшість із них дурнями. Хтось навіть написав доноси на Шевченка, а також на Ускова, який старався не забороняти поетові читати, писати й малювати. Особливою любов'ю у Тараса Григоровича користувались два солдати — одного він наймав ходити за себе в караул, а другий, молодий солдат, служив йому натурщиком.

Коли яка-небудь дама, жартуючи з незграбності Шевченка, його вайлуватості, казала, що в нього нелегко закохатись, Тарас Григорович у відповідь наспівував, усміхаючись, російську пісню "Ходит ветер у ворот", особливо акцентуючи на її останньому куплеті: Дунул ветер, и Андрей Полюбился снова ей, Дунет ветер еще раз —И полюбится Тарас. Коли у Шевченка не було грошей, він позичав їх в Ускова. З ним удвох вони займалися фотографією. Книжки і все, що потрібне для малювання, присилали Шевченкові його далекі друзі на ім'я Ускова, і через нього ж він листувався.

Офіційне повідомлення про звільнення Шевченка надійшло до коменданта 21 липня 1857 року, і Усков, не чекаючи з Оренбурга указу

про відставку Шевченка, видав йому на свій страх і ризик пропуск аж до Петербургу.

Ввечері 2 серпня Тарас Григорович виїхав із форту Олександровський, напучуваний найкращими побажаннями людей, які щиро його любили. А невдовзі після цього землянку в саду вони дружно і не без гордості стали називати Шевченковою.

2. Кохання і розпач поета

Повернувшись у Петербург із заслання, Тарас Григорович, як згадує Наталка Полтавка (псевдонім письменниці Надії Забіли), частенько бував у їхньому домі. У 1860 році пані Карташевська, виїжджаючи за кордон і не бувши особисто знайома з їхньою сімєю, дуже просила через свого брата пана Макарова матір письменниці Надію Михайлівну прийняти до себе на час її відсутності дівчину, кріпачку Ликеру, котру вона привезла з України і тепер боялась саму покинути у Петербурзі. Надія Михайлівна довго вагалась, побоюючись брати на себе таку велику відповідальність і не бажаючи мати в своєму домі чужої слуги, а потім таки згодилась прийняти сироту до себе.

Ликера з першої ж пори показалась Надії Михайлівні дівчиною лінивою, нечепурною і дуже легковажною. Вставала вона вранці пізніше всіх, нічого у кімнатах не робила, і тільки одно — усе вишивала якісь лиштви, що немовби їй загадала її пані. Ходила вона завжди невмита, з чорною шиєю і нечесаними косима; проте була украй кокетливою і любила красуватись своїм тонким, гнучким станом, задля чого надівала шнурівку під вишитою сорочкою, і заводила любовні інтрижки з сусідськими лакеями, що таскали у кишенях їй на гостинець жарену дичину.

Ликері було тоді років з двадцять, але красивою у повному розумінні цього слова її не можна було назвати — так собі приємна, українського типу дівчина: середнього зросту, кругловида, трохи веснянкувата,

кароока, рот маленький, уста пишні, вишневі; волосся густе, темно-русе, — і Ликера те добре знала. Одягалась вона завжди по-українському. Як на просту дівчину, вона була сильно хитра і розумна.

Через деякий час після знайомства з Ликерою Шевченко зізнався Надії Михайлівні, що любить цю дівчину і має з нею одружитися. Ця звістка неабияк вразила матір і вона скрикнула, не тямлячись від горя і здивування:

— Боже мій, Тарасе Григоровичу! Хіба ви не знаєте, що таке Ликера?!

І тут відразу, не роздумуючи, розповіла йому про Ликеру, що знала недоброго, і стала вмовляти Тараса покинути свій чудний намір. Проте Шевченко сильно розгнівався на Надію Михайлівну і палко відповів їй:

— Хоч би й батько мій рідний устав з домовини та сказав мені, то й його я б не послухав!

З тим він і поїхав, дуже лютий на Надію Михайлівну. Потім Наталка Полтавка в своїх спогадах писала таке:

— А моя матір, як би там Тарас не гнівався на неї за її поради, все-таки вважала своїм обов'язком постійно відраджувати йому. Але Шевченко слухався тільки свого серця, а на мою матір ще більше гнівався за її, як він думав, панський гонор. І довго носив у своєму болючому серці завітну, милу думку викупити з кріпацької неволі хоч одну людську душу — Ликеру, ту ясну зірочку, яка зійшла для нього і ясно освітила його темну, нерадісну дорогу.

Постійне супротивство моєї матері за Ликеру зовсім знеохотило проти неї Шевченка. І їх відносини з сердечних, щирих, приятельських стали зимні, натягнені, трохи що не ворожі. Одного разу мати навіть не виконала прохання Шевченка відпустити з ним Ликеру поїхати в місто

купити дещо їй на придане. Боялась відповідальності, що була на ній за молоду дівчину. Тож Тарас страшно розлютився.

Тим часом Ликера на всі питання матері з наївним цинізмом признавалась їй, що вона не любить свого жениха, бо він "старий і поганий", а йде за нього заміж через те, що "кажуть, він багатий". Цього вже мати не мала відваги передати Шевченкові, як би там їй не хотілось, щоб він відкинувся від Ликери.

Коли ж Ликера якось восени простудилась і трохи занедужала, то Тарас, почувши це, дуже стривожився, прислав Ликері на гостинець вовняні панчохи, теплу хустину і якийсь старовинний, металевий, великого розміру хрест на шию. Тільки Ликера дістала гостинці, перш за все вхопила хрест і давай його шкребти — чи золотий? Побачивши, що не золотий, з серцем відкинула його геть і сказала, надувши губи:

— Бог знає що!.. Я думала золотий!..

А то одного разу Шевченко, йдучи до нас від станції, по дорозі назбирав різних трав і зв'язав з них Ликері чудовий, чисто артистичний букет. Одержавши його у подарунок, Ликера — тільки щасливий жених вийшов у другу кімнату — кинула букет додолу і сердито плюнула:

— Таке, чортзна-що!.. Хоч би які квіти, а то трава!.. На сміх людям!..

Сердешний поет-художник і не здогадувався, як прийняла його подарунок його мила, його ідеал, що він так високо поставив у своїх золотих мріях.

І тяжко, і жалко-жалко до болю було дивитися приятелям Шевченка на цю трагікомедію, та що вони могли тут зробити?!

Восени, коли ми вернулись у Петербург (а на літо, як завжди, вибирались жити в Стрельну і на цей раз брали з собою Ликеру), тут, у

нашому домі, їй була виділена окрема кімната, і Шевченко щовечора ходив до неї (до нас же саме він забігав тільки вдень, та й то на хвилину). Тим часом, хоч відносини Тараса до нашої сім'ї стали тепер зовсім не такі щиросердечні, як були раніше, він все-таки просив завжди мою матір їздити з ним по магазинах, купувати і замовляти Ликері придане, що він хотів справити сам, на свої гроші. Так, їй було пошито два пальта: одне чорне —плюшеве, оброблене нерозрізним оксамитом, друге — біле, суконне, на голубій шовковій підбивці, з обділкою з білого оксамиту і золотого шнура, із золотими філігранними ґудзиками. Купили також чорний круглий капелюх з перами. Зроблено кілька українських костюмів, у тому числі шовковий корсет. Куплено голландського полотна на сорочки і коленкору на спідниці. Усі оці закупки були відвезені Шевченком до нас, і він сам малював рисунки на вишиванки своєї зарученої.

Одного разу Тарас, приїхавши до нас, сказав матері, що графиня Толстая, давня його приятелька, хоче взяти Ликеру на життя до себе. Мати повірила цьому. Виявилось, що вона тільки переночувала у графині, а Шевченко найняв їй окреме помешкання і помістив її там. Потім Ликера пожалілась на свого жениха:

— Та такий він противний, — казала вона матері, — що хазяйка давала кімнату з прислугою, а він не хотів, звелів, щоб я сама прибирала: "Що, — каже, — нехай побачу, яка ти у мене чепурненька".

Мати так була вражена цією вісткою, що не хотіла їй йняти віри.

Минуло кілька днів. Ликера забігала до нас не один раз і оповідала матері про своє нове життя. Між іншим, вона похвалилась, що Тарас подарував їй дорогі коралі на шию і грошей 200 рублів срібною монетою, — а сама тим часом потроху забирала від нас, що зосталось там з її скарбу.

Прийшовши одного разу, вона стала жалітись на свого жениха:

— Сердитий такий, побачив у графині воду, що я забулась днів зо два перемінити, то так кричав на мене, так кричав, що й Господи!.. Не піду за нього! — сказала вона накінець.

— А як же буде? — спитала мати.

— Та так же й буде, — відповіла Ликера, — що заберу усе те, що він мені дав, а за нього таки не піду!.. Такий старий, поганий, та ще й сердитий!..

Мати нічого на те не сказала, хоч їй і тяжко було слухати такі речі від зарученої поета; проте вона все-таки була рада, що так повертається діло.

Незабаром після цього знову прибігла Ликера вельми збентежена і, тільки мати відчинила їй двері, кинулась до неї, вхопила її руку і шустро, палко її поцілувала, чого не бувало ніколи.

— Я вже не заручена його, спасибі Богу! — радісно відказала Ликера і тут оповіла матері, що трапилося між ними.

Тарас, прийшовши до неї так, як і завжди, побачив в її кімнаті страшенний безлад: у графині вода не перемінена —аж застоялась, на столі потьоки води, тут же лежать гребінець з вичесаним волоссям і покинуті брудні панчохи, постіль неприбрана, хата неметена.

— Він так і кинувся до мене з кулаками, — оповідала далі Ликера, — та як закричить на мене: "Я не хочу такої!.. Мені не треба такої жінки!.. " А я й собі кажу: "І мені такого чоловіка не треба! — старий та поганий!.. " — та й вийшла з хати.

Після цього Шевченко вже нічого про ту сварку з Ли-керою не говорив, тільки казав, що то "гадость" (гидкість), "мерзость" (погань), він тільки просив її, щоб вона була чепурна, і що він "не видержав".

Але все-таки, як би там не було, не може бути, щоб Шевченко покинув свою заручену тільки через її неохайність?.. Йому ж давно було відомо, що вона нечепурна і між ними через те траплялись сварки; проте все-таки він не кидав її!.. Скоріше його вразили у саме серце жорстокі слова Ликери: "І мені такого чоловіка не треба! — старий та поганий!" Йому тільки тепер відкрилися очі, він тільки тепер вперше побачив, що вона його не любить. І йде за нього лише через вигоду, — і він "не витримав" — не видержав, бо любив, любив і покидаючи її.

Ніхто тоді з приятелів поета, почувши про розрив женихання, не здогадувався, який вплив матиме він на фізичне і моральне здоров'я Тараса...

До того ж, виявилося, що Ликера майже весь свій скарб таємно перевезла до Карташевських і там комусь із слуг дала його переховати. Вона, як була ще на квартирі, то хвалилась своїй хазяйці, що от, мовляв, перевезу речі і покину його (Шевченка).

Речі від Ликери відібрали.

Тарас написав моїй матері сердечне письмо, де він кається, що відразу не повірив їй за Ликеру, називав її рідною матір'ю, що бажала йому тільки щастя.

Тим часом мати, бажаючи розвідати всю правду, написала Тарасові, щоб він прийшов до нас і розповів, як було діло.

Він відповів, що згоден на це, і призначив час зустрічі, тільки з тією умовою, щоб і Ликера була присутня.

Шевченко приїхав своєчасно. Мовчки поздоровався до всіх і мовчки, похмурий, став ходити вздовж по кімнаті.

В кінці він затримався і коротко сказав:

— Нехай увійде!..

Мати догадалась і покликала Ликеру.

Вона несміливо увійшла в хату та й стала коло порога.

— Ходи сюди, Ликеро! — озвався до неї Тарас. Страшно бліда, уся тремтячи, тихо підступила вона до

нього, опустивши додолу очі.

Шевченко важко положив їй на плечі руку і глухим, невиразним голосом спитав:

— Ликеро, скажи правду, чи я коли вільно обходився з тобою?

— Ні... — тихо, понурившись, відповіла вона.

— Чи, може, я сказав тобі коли яке незвичайне слово?

— Ні. — була та ж сама відповідь.

Тут відразу Тарас, впавши у страшну лютість, підняв догори руки, затупав ногами і не своїм голосом крикнув:

— Так убирайся ж ти од мене, бо я тебе задавлю!.. (Ликера прожогом вискочила з хати). Усе оддай мені!.. Усе оддай!.. До нитки оддай!.. І старих, подраних черевиків я тобі не подарую!..

Усі, глибоко вражені цією сценою, сиділи немов прикипівши на місці і ніхто — ані пари з уст.

Шевченко, тяжко збентежений, пройшовсь кілька разів по кімнаті, потім мовчки стиснув всім руки і теж мовчки, не вимовивши ні словечка, поїхав додому.

Так закінчився його роман. Таким був крах його кохання. Блиснула було йому ясна зірочка у кінці його трудної, темрявої дороги, та й згасла. Тільки більше жалю йому наробила... Скільки здоров'я забрала?!

Поет був у розпачі. Він не знав ще тоді, не надіявся, що невдовзі йому засвітить інша зоря, нова зоря — вірна йому Анна Шарікова із Луги.

І вона таки засвітилась! Та, на жаль, на те радісне світло Тарасу довелось дивитися недовго.

Чудовий золотий годинник, якого він незабаром купить, буде невпинно відлічувати останні години і останні хвилини такого важкого земного життя свого хазяїна-генія.

І пам'ятники Тарасу Григоровичу Шевченку з'являться не тільки в його ріднесенькій Україні, а й в усьому світі.

САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ

(новостворена пісня)

Слова Тараса Шевченка

Музика Івана Михайловського

Садок вишневий коло хати,

Хрущі над вишнями гудуть,

Плугатарі з плугами йдуть,

Співають ідучи дівчата,

А матері вечерять ждуть.

Сім'я вечеря коло хати,

Вечірня зіронька встає.

Дочка вечерять подає,

А мати хоче научати,

Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати

Маленьких діточок своїх;

Сама заснула коло їх.

Затихло все, тілько дівчата

Та соловейко не затих.

ІСТОРІЯ НОВОСТВОРЕНОЇ ПІСНІ НА СЛОВА ШЕВЧЕНКА

Пам'ятаю, як після Другої світової війни (десь у 194546 роках) ми, дітлахи нашої сільської вулиці, часто сідали травневим вечором на низеньку кам'яну огорожу обійстя сусіда Ніколаєва і мимоволі слухали музику хрущів, яких тоді було видимо-невидимо та які безвідмовно шугали сюди-туди, сюди-туди. І саме в той час ми уважно прислухалися

до українських народних пісень, що доносилися до нас аж з-під села. Співали їх, повертаючись з поля пішки або ж підводами, голосисті колгоспниці. Ми, хлопчаки, були зачаровані і музикою хрущів, і піснями наших нень, яких, зголоднівши, неабияк очікували додому. Чомусь тоді нам мало думалось про мам, що після денної виснажливої праці на полі вони ще мали вдома подоїти корів, зварити вечерю, випрати та прибрати в оселі.

Коли ж я підріс і став школярем, то до душі мені вельми припав вірш Т.Г. Шевченка "Садок вишневий коло хати". Він був і про мене, і про мою маму, і про наш садок, і про те, як я пізно ввечері нерідко сідав на дерев'яну лавочку під хатою, покритою соломою, біля куща жасмину і з неабияким апетитом ласував подану матусею варену (ще гарячу!) картоплю з коров'ячим молоком — мою найсмачнішу страву на все життя. Але напам'ять я того вірша тоді не знав.

Та проходили роки, а з ними і десятиліття. І ось одного разу, десь на початку 21 —го віку, коли я працював у відділі головного енергетика Хмельницького заводу "Катіон", до моїх рук якимсь чином потрапив листочок перекидного календаря, на зворотному боці якого був надрукований саме той, улюблений мною, вірш. Я положив листочок на стіл під великий лист органічного скла з однією надією —завчити накінець "Садок вишневий коло хати". Тож коли працював, сидячи за столом, то час від часу мимохіть поглядав на віршові рядки. І таки вивчив їх напам'ять. А потім почалось найцікавіше: замітив, що коли самотньо рухаюсь територією заводу, або ж йду дорогою на дачу, то вірш Шевченка не тільки читаю про себе, але й — хвала Всевишнім силам — тихенько наспівую. Так народилася у моєму серці мелодія, що зненацька відносила мене в дитинство, на оту кам'яну огорожу сусіда, де я чекав увечері на повернення з поля замореної матусі. Але в тому, що музика вірша дійсно моя, не був до кінця впевнений. Адже на музикальні вірші Шевченка існує безліч пісень. Тож якось запитав у бувшого керівника заводського хору Миколи Бі-дюка (на жаль, нині покійного), чи знає він музику на слова поезії Шевченка "Садок вишневий коло хати"? І він тієї ж миті відповів:

— Є. Наскільки мені відомо, аж дві: одна — для сопрано (соло), а друга — для хору.

І тут у моє серце знову закрався сумнів: а що, коли мотив пісні,яку я наспівую, не мій, а плагіат. Раптом я чув її десь по місцевому радіо під час сну? Тож нікому про свою музику до вірша Шевченка не розповідав. Поки не почув одного разу в Хмельницькій обласній філармонії, як виконувала "Садок вишневий коло хати" Заслужена артистка України Фатіма Чергіндзія, а згодом, в березні 2014 року, на концерті до 200-річчя від дня народження Т.Шевченка її проспівали примадонна Віденської опери, народна артистка України Вікторія Лук'янець та національна заслужена академічна хорова капела України "Думка". Всі три виконання пісні мене вразили своєю майстерністю та неабияк зачарували. Я був приголомшений. Адже вперше впевнився в тому, що моя музика пісні на слова Тараса Шевченка —зовсім не така, яка вже існує. Вона — інша. Вона — все-таки моя! Безперечно! Тож попросив відомого подільського композитора і музикознавця Івана Тимофійовича Пустового виконати нотний запис пісні. Що він і зробив. І за що я йому висловлюю щиру подяку. Я, як міг, наспівав, а він миттєво зафіксував її ноти (адже, на жаль, я нотної грамоти не знаю). Так народилася, окрім кількох уже існуючих, ще одна музика пісні "Садок вишневий коло хати" (тепер уже для баритона). Пісні, яку я надзвичайно люблю і часто співаю, коли, звичайно, залишаюся наодинці. А особливо, коли знаходжуся в садку біля батьківської хати у рідному селі Вихрівка, що на Дунаєвеччині. Вірніше, співаю не я —нині людина старечого віку, — а співає, як не дивно, ще молода моя душа (так, про крайній мірі, я метикую). І кожного разу раптово із сутінок минулого моя пам'ять вихоплює співаючих весняним вечором дівчат за селом, плугатарів з плугами, що повертаються додому із ще теплого, нагрітого протягом дня, поля, і навіть в напівтемряві, що настає в садку після кожного заходу сонця, — пісню сіренького та мініатюрного (а тому малопомітного), невгамовного та чарівного соліста-соловейка.

Новостворена пісня на слова Т.Шевченка мені, звісно, подобається (можливо, тому, що вона — моя, народилася у моєму серці). А чи буде

вона імпонувати іншим? Не знаю. Чи припаде їм до душі? Не відаю. Але останні надії, останні сподівання мене аж ніяк не покидають.